

НАСЕЛЕНИЕ И АДМИНИСТРАТИВНА ОРГАНИЗАЦИЯ
НА МОРАВСКАТА ОБЛАСТ ПРЕЗ 1916 г., СПОРЕД ДОКЛАД НА ИВ. КАРОСЕРОВ
[София, 1916 г.]

Съгласно възложената ми с писмо № 1856/16 от 17.VII. т.г. мисия чест имам да представя следния доклад, озаглавен „Моравската област в народостопанско отношение”.

Понеже в определеното за целта време нямаше да е възможно да посетя всички окупирани места, по взаимно съгласие с другарите от стопанската мисия – Д. Мишайков и Ст. Димитров, ние разделихме тия последните три района, по един от които всеки от нас трябваше да проучи. На мене биде предоставена Моравската област, северните покрайнини на която за жалост не можах да обходя, както бях си предначертал.

Площта на Кралство Сърбия по измерванията на сръбския генерален щаб е обемала 48 302,6 кв. км., административно разпределена между 17 окръга, а населението ѝ е възлизало към 31 декември 1910 г. на 2 992 058 души.

От горните 17 окръга към Моравската област са причислени с квадратура и население, както е посочено в таблица I.

Таблица I.

Окръг	площ кв.км.	околии	общини	градове	села заселища	население		
						къщи	дома-кинства	към. 31 дек. 1910 година
Врански	4 341,8	6	88	4	522	256 130	38 177	38 477
Зайчарски (Тимошки)	3 196,4	4	88	3	121	148 892	26 962	27 417
Кюприйски (Моравски)	2 002,5	5	84	6	119	128 224	21 105	21 512
Неготински (Крайнски)	2 909,0	5	71	6	80	113 502	21 058	21 404
Нишки	4 713,5	7	113	6	495	271 877	39 822	41 470
Пиротски	2 419,5	3	55	2	172	113 878	15 916	16 176
Пожаревски	4 156,5	7	159	9	205	260 508	45 376	45 863
Всичко	23 739,1	37	658	36	1714	1 293 011	208 146	212 319

Най-голям от тия окръзи както по пространство, така и по население е Нишкият, а последно място заемат: по пространство – Кюприйският, по население – Неготинският.

Тия цифри, сравнени с по-горе цитираните за населението и повърхността на Кралство Сърбия, показват, че това последното е поделено между Австро-Унгария и България почти наполовина с разлика от 824,4 кв. км. и 336 036 души в полза на първата.

Запазено е старото административно деление на територията със следните само промени, наложени поради прокарването новата граница спрямо съседната западна монархия: 1) Към Нишкия окръг са придадени околии Прокупленска и Куршумлийска (Косаничка), взети от Топличкия окръг, който в по-голямата си част остава извън новата граница; 2) към Кюприйския окръг е предадена Ражанската околия, взета от Крушевецкия окръг, а са му отнети околии Ягодинска (Беличка), Рековецка (Левачка) и Варваринска (Темничка), лежащи отгатък р. Морава...

Населението, което обитва областта е твърде компактно. Това се дължи от една страна, на поселищната политика, практикувана от държавата, а от друга – на нетолерантността, характеризираща самото население. Пропито от известния негов шовинизъм, това последното не е толерирало чуждите елементи, които, поставени под постоянен морален натиск, а много често изложени и на материални щети, са се виждали принудени да се изселват, или пък са се асимилирали. А държавата много планово е тероризирала всички ония, които в нейни очи не са минавали за „прави“ сърби и ги е принуждавала да напускат страната. Характерни в това отношение са изселванията на албанския и турския елемент. В замяна на този отлив на работни ръце властите са насърчавали прииждането на сърби, останали извън границата на сръбското кралство. Така например по шосето от Ниш за Прокупле се срещат селата Александровец и Нова Божурия, заселени с преселници от Банат. Добре планирани, с хубави чисти къщи, построени по унгарски стил, тия села отдалеч издават произхода на своите жители. Те са дошли тука през 1881 г. Дадена им е била безплатна земя: по 4 хектара за обработване и 24 ара за построяване къща; не са плащали в продължение на 4 години никакви данъци и 5 години не са служили във войската. Подобни на тия са и селата Косанчик и Миланово в Лесковска околия. Всички тия преселници се отличават със своята работливост и се радват на много добро благоденствие. С тях са били запълвани празнините, образувани от изселването на албанците и турците. Разбира се, такива села има и другаде из страната, а горните се приведени само като характеристика за заселищната политика на държавата.

При все това намират се в страната жители, върху които всички усилия за сърбизиране са останали напразни. Не е тука дума за населението на източните съседни с България покрайнини, защото неговият говор, носията и обичаите му издават още на пръв поглед от какъв произход е то, нито за отделни лица, разпръснати тук-там по градовете, без особено значение наистина поради малобройността си, ала знаещи добре своето потекло, макар да са считани за „преродени“. Има, напротив, цели села и групи от такива, чиито жители и сега знаят кога и отгде са дошли по местата, в които живеят и следователно – какви са те, от какво произхождение. Така например на около 3 км южно от град Свиленец се намира село Дублье, броещо 350 къщи и заселено с чисти българи, които са се заселили тука преди повече от 100 години и при все това са запазили своето западно българско наречие. Първите, най-стари преселници са дошли от Видин, а след това – от Н. извор и Зайчар. Като причина за изселването си те изтъкват турските зулуми по онова време. Доста българи имало и отвъд р. Морава, недалеч от вливането ѝ в Дунава, в с. Шалинци, Смедеревско. Друг един забележителен оазис от български поселища се намира в хубавата долина на р. Топлица, между Прокупле и Куршумли. Селата Шишмановец, Гоиновец, Прекадин, Долна Тополница, Малка Плана и др. са заселени с чисти българи от западните наши покрайнини. Последното село току до самото шосе на р. Планска, има около 40 къщи и жителите му са дошли от Трънско преди 35-40 години. Причина: за да дирят по-хубава и повече работна земя, каквато те наистина са намерили. Запазили са, особено старите, своето наречие. От тази категория е и селото Бугариновец вдясно от шосето Ниш-Прокупле, на около 6-7 км от последния град...

Каросеров, Ив. Моравската област в народостопанско отношение. – В: Научна експедиция в Македония и Поморавието 1916, с. 101-102, 104-105

[Цит. по Георгиев, В., Ст. Трифонов. История на Българите 1878-1944 в документи. Том II 1912-1918. София, 1996, с. 533-534]